

Wist u dat Gouda in de Eerste Wereldoorlog duizenden Belgen heeft opgevangen? U leest het verhaal van Vluchtoord Gouda in deze nieuwsbrief. Ook hebben we een artikel over een bijzondere (her)begravenis in de Sint Jan en vertellen we over het Erasmusglas dat een plaats krijgt in deze kerk. Verder besteden we aandacht aan een initiatief om via crowdfunding het indrukwekkende verhaal van de nonnen in het Clarissenklooster te kunnen vertellen. Ook u kunt daar uw steentje aan bijdragen, maar daar komen we later op terug! U treft een vooruitblik op Open Monumentendag in september en tot slot een artikel over de opgraving in de Kuiperstraat.

Kent u mensen die wellicht geïnteresseerd zijn in de nieuwsbrief? Stuur deze nieuwsbrief dan door of vertel hen dat ze zich kunnen aanmelden voor de verzendlijst door een mailtje te sturen aan Nieuwsbrief.MenA@gouda.nl. U kunt zich op dit adres ook afmelden voor de nieuwsbrief.

Gouda

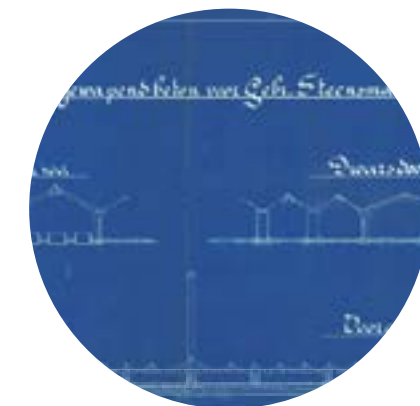
Afl. 2: Gelukkig hebben we de foto's nog....

Vluchtoord Gouda

Wat niet heel veel Gouwenaren weten, is dat er 100 jaar geleden een groot vluchtelingenkamp in Gouda was. Nederland bleef neutraal in de Eerste Wereldoorlog, maar onze zuiderburen hadden het moeilijker. Ruim één miljoen Belgen vluchtten in oktober 1914 naar Nederland.

Een paar duizend Belgen werden gedurende vier lange oorlogsjaren in Gouda ondergebracht. Vluchtoord Gouda, zoals het kamp werd genoemd, was een dorp op zichzelf met onder andere slaapzalen, huizen, een school en een kerkje, maar is na 1918 snel verdwenen. Net zoals van andere verdwenen gebouwen in Gouda, resten nu alleen nog foto's, bouwtekeningen en andere archiefstukken in Streekarchief Midden-Holland. Gelukkig hebben we de foto's nog....

Bouwtekening van de kassen, gebouwd in 1913

De school in het Vluchtoord

Het Vluchtoord vanaf de Graaf Florisweg

De als slaapzaal ingerichte kas van kwekerij Steensma

Demontabele woningen. Later worden ze naar België overgebracht waar een tekort aan woningen is.

Een van de kassen werd ingericht als recreatiezaal

Het Belgenfeest op 19 juni 1916. Met deze feestelijke optocht tonen de Belgen hun dankbaarheid aan de Goudse bevolking

Hoe ontstond het vluchtelingenkamp?

In september 1914 valt het Duitse leger Antwerpen aan. Onder druk van zware artilleriebombardementen valt de stad begin oktober en ontvluchten ruim één miljoen Belgen hun door oorlog verwoeste land. Zij komen terecht in Nederland en worden verdeeld over diverse noodopvanglocaties in het hele land. Het grootste deel van de vluchtelingen keert na een aantal maanden terug naar het bezette, maar redelijk veilige België. Voor ongeveer honderduizend personen is dit niet mogelijk. Zij blijven in Nederland bij particulieren, huren zelf een onderkomen of worden tijdens de oorlog ondergebracht in één van de permanente Vluchtoorden. In Gouda wordt een dergelijk permanent Vluchtoord aan de Graaf Florisweg gesticht in en rond de verwarmde kassen van snijgroenkwekerij Steensma (ter hoogte van waar nu Auris Taalplein is gevestigd).

Vrijwel het gehele terrein van ongeveer vijf hectare wordt ingericht voor de opvang van vluchtelingen. De rijksoverheid sluit hiervoor een huurcontract met de eigenaar van de kwekerij, Egeus Steensma. Van de zes grote kassen van 1000 m² worden er drie ingericht als slaapzaal, twee als recreatiezaal en één als eetzaal. Twee van de drie resterende kleine kassen krijgen de bestemming wasgelegenheid en de andere diende als bijkeuken. Daarnaast wordt een aantal houten gebouwen neergezet om onder andere te gebruiken als school, werkplaats, ziekenhuis, kledingmagazijn, kerk en keuken. Ook worden er op het terrein voor de vluchtelingen nog eens 64 demontabele woningen neergezet. Vier jaar lang verblijven hier enkele duizenden Belgen. Op 19 juni 1916 tonen ze hun dankbaarheid aan de Goudse bevolking met een optocht door de stad. Begin 1919 zijn alle vluchtelingen weer vertrokken naar huis. De kassen worden weer gebruikt waar ze voor bedoeld zijn en worden uiteindelijk gesloopt. De demontabele woningen

worden, zoals gepland, overgebracht naar België om daar te dienen als huisvesting voor diegenen die door de oorlog hun huis zijn kwijtgeraakt. In Gouda herinnert nu niets meer aan het Vluchtoord aan de Graaf Florisweg, behalve de foto's en de archiefstukken. Hopelijk komt daar dit jaar verandering in, want er zijn plannen om een herdenkingsbord te plaatsen op de plaats van het kamp.

'Gelukkig hebben we de foto's nog' afl. 1, verscheen in [Nieuwsbrief 41](#), april 2013 en had als onderwerp de bouw van de schouwburg in 1913.

Meer weten over het Vluchtoord in Gouda in de Eerste Wereldoorlog en de activiteiten die georganiseerd worden rondom dit thema? Kijk dan op www.samh.nl/gouda1418. U kunt zich daar ook opgeven voor de nieuwsbrief van het Streekarchief.

6 april 2016

Een bijzondere begrafenis in de Sint Janskerk

Bijna 200 jaar nadat de laatste persoon in de kerk werd begraven, was er op 6 april 2016 iets bijzonders aan de hand in de Sint Janskerk. In een speciaal daarvoor gemetseld grafkeldertje in de kooromgang zijn namelijk de resten begraven van de menselijke skeletten die zijn aangetroffen tijdens het archeologisch onderzoek in 2014.

Veel van de menselijke botten die tijdens dat onderzoek werden gevonden zijn direct alweer in de grafkelders terug gestopt, maar een beperkt deel, vijftig personen in totaal, moest eerst archeologisch onderzocht worden. Nu dat onderzoek is afgerond, hebben de resten van onder andere de laat 17^e, begin 18^e eeuwse burgemeestersfamilie Van Rietveld weer een waardige rustplaats gekregen in de Sint Janskerk.

Het skelet van Jacob, de mysterieuze straatjongen uit graf 053 (link vorige nieuwsbrief), is overigens niet herbegraven. Omdat zijn schedel onderdeel uitmaakt van de tentoonstelling over de archeologische opgravingen en we de overige skeletresten niet incompleet wilden begraven, worden die overige botten bewaard in het archeologisch depot. Mocht de tentoonstelling in de toekomst ooit stoppen, dan worden de beenderen van Jacob alsnog bijgezet in de grafkelder.

Het wetenschappelijke rapport van het onderzoek is inmiddels ook klaar en zal binnenkort beschikbaar gesteld worden / is te verkrijgen via (doorhalen wat niet van toepassing is, nog checken) via de website van de Sint Janskerk:webadres.

Het grafkeldertje in de kooromgang waarin de botresten zijn herbegraven, met op de achtergrond de Coolkapel

monumentenzorg
en archeologie

Erasmusglas in de Sint Janskerk

Dilemma's en discussies

In de [vorige nieuwsbrief](#) werd het Erasmusjaar al aangekondigd: dit jaar, 2016, is aangegrepen om Erasmus' gedachtegoed voor het voetlicht te brengen. Het is namelijk precies 500 jaar geleden dat Erasmus zijn invloedrijke nieuwe Griekse vertaling van het Nieuwe Testament publiceerde.

Museum Gouda besloot iets blijvends achter te laten in de vorm van een kunstwerk naar aanleiding van dit Erasmusjaar. Er is gekozen voor een gebrandschilderd glas voor in de naastgelegen Sint Janskerk. Reden: glas wordt gezien als het meest geschikte medium om het Erasmiaans gedachtegoed te verbeelden. Geheel in de traditie van de Goudse Glazen wordt het nieuwe glas-in-loodraam geschonken aan de Sint Janskerk.

Het Erasmusglas van Marc Mulders

Museum Catharijnenconvent, Utrecht

Vervangen van een beschermd Gouds Glas

De Sint Janskerk zat echter al vol met gebrandschilderde glazen. Om het Erasmusglas te kunnen plaatsen moest er plaats worden gemaakt. Maar hoe kon er een plek gevonden worden?

Zowel de kerk als de Goudse Glazen zijn beschermd als Rijksmonument, waarbij de kerk van nationaal belang is en de Goudse Glazen zelfs van internationaal belang. Het vervangen van één of meer van de Goudse Glazen was van het begin af aan dan ook geen optie. Het voorstel was daarom om één van de zogenaamde ‘restauratie-’ of ‘mozaïekglazen’ te vervangen. Deze mozaïekglazen zijn raamvullingen, samengesteld uit afgekeurd glas dat afkomstig is van de restauratie van de originele Goudse Glazen van de gebroeders Crabeth. Deze restauratie vond plaats in de periode 1900-1936 en werd uitgevoerd door Jan Schouten.

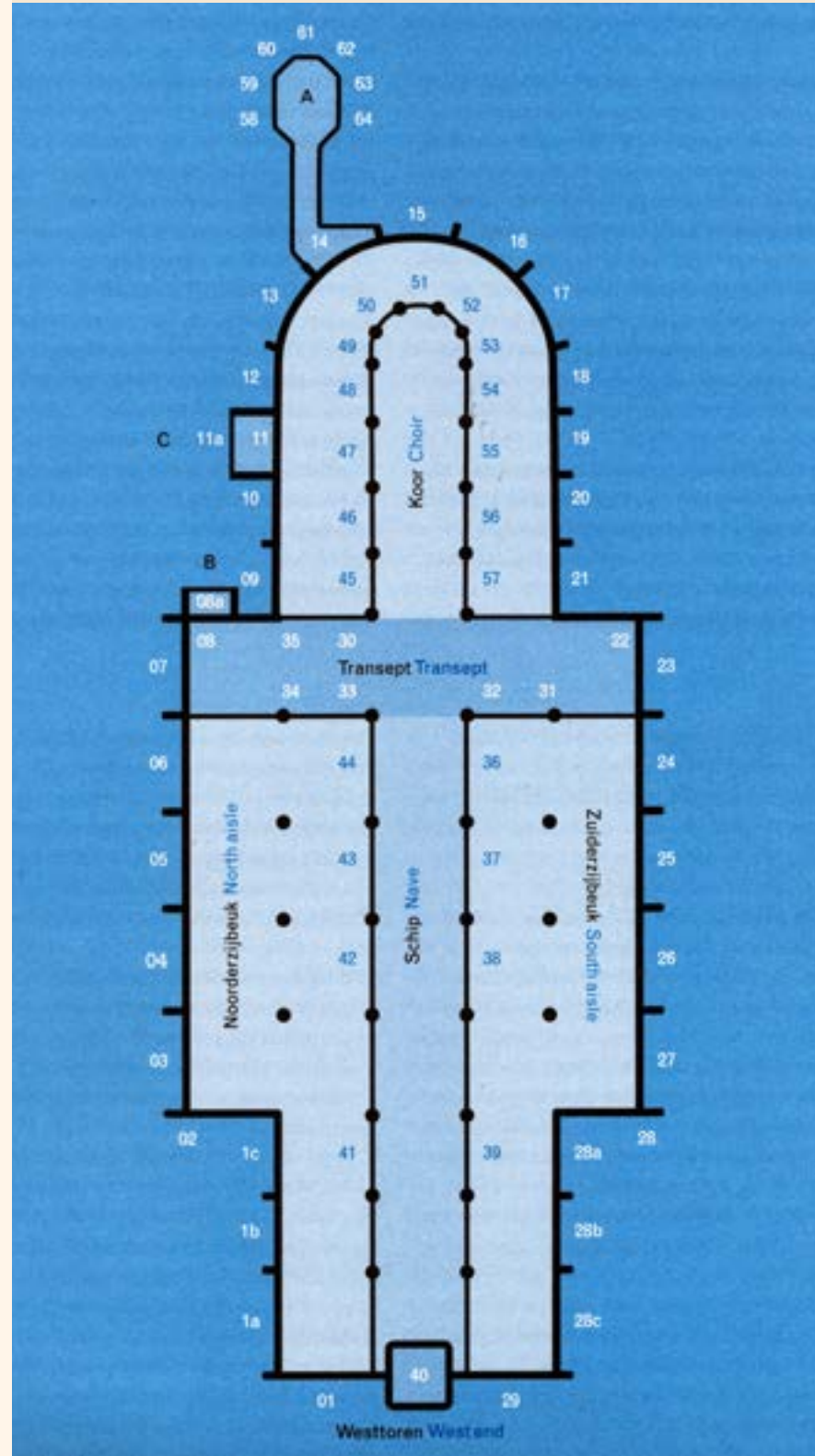
Mozaïekraam met originele glasresten. Dit glas maakt plaats voor het nieuwe Erasmusglas

Dilemma's

Er rezen verschillende vragen en dilemma's: is het mogelijk om in een beschermd topmonument veranderingen aan te brengen die zowel recht doen aan de historische waarden als aan het feit dat het monument een levend onderdeel is van de maatschappij? Het feit dat de Sint Janskerk nog volop in z'n oorspronkelijke functie in gebruik is, mag in deze tijd van ontkerkelijking en leegstaande kerkgebouwen een unicum genoemd worden. Hoe gaan we met ons erfgoed om, waar leggen we de grenzen van wat mag en hoe gaan we te werk om een goede afweging te maken? Kortom: mag er een Gouds Glas worden vervangen, en zo ja, aan welke voorwaarden moet er dan worden voldaan?

Belangrijke overwegingen

Er volgde een periode van overleg waarin de onderbouwing van de aanvraag voor het plaatsen van een nieuw glas werd aangescherpt en een Programma van Eisen werd opgesteld. Ook werd er gezocht naar de nuances. Daarna konden de belangrijke vragen worden beantwoord, zoals: “Is hier sprake van een denkbare stap in de traditie van de Sint Janskerk en de Goudse Glazen?”, “Wat gebeurt er vervolgens met het bestaande mozaïekglas?” en “Aan welke eisen moet het nieuwe glas voldoen om zich te voegen in het ensemble van de Goudse Glazen?”.

Plattegrond van de Sint Jan met de nummering van de Goudse glazen

Programma van Eisen

Het nieuwe Erasmusglas moet:

- zich voegen naar de lichtspiegel en het kleurenpalet van de overige Goudse Glazen
- passen bij de thematiek van de overige Goudse Glazen
- uitnodigend zijn voor alle beschouwers
- respect uitstralen voor de religieuze functie van de kerk
- kwalitatief van hoog niveau zijn en een blijvend karakter hebben
- de ‘korrel’ of fijnmazigheid in het Erasmusglas moet in overeenstemming zijn met die van de historische glas-in-lood verdeling
- voorzien zijn van een uiting die overeenkomt met de traditionele ‘schenkersrand’.

Knoop doorgehakt

De adviezen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de lokale Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit (ARK) bleken uiteindelijk niet helemaal met elkaar overeen te komen. Het college, dat uiteindelijk over de vergunning gaat, besloot daarop het advies van de ARK te volgen.

Afgesproken werd om een plan te maken om het uit te nemen mozaïekglas, glas 1c, bij voorkeur in de kerk of anders in Museum Gouda in relatie met de daar aanwezige cartons van de Goudse Glazen te exposeren. Op deze wijze kan het verhaal van dit mozaïekglas en dat van het nieuwe worden verteld. Omdat de voorstelling en symboliek van het Erasmusglas abstracter is dan dat van de andere glazen, is een brochure met uitleg verschenen.

Erasmusglas ook een trekpleister?

Het nieuw ontworpen en door Museum Gouda geschonken Erasmusglas zal in de nazomer van 2016 worden geplaatst. Een nieuwe tijdlaag is dan toegevoegd aan de eeuwenoude Sint Janskerk; een kunstwerk van Marc Mulders en een waardig herdenkingsglas voor het bijzondere werk van Erasmus, kind van Gouda.

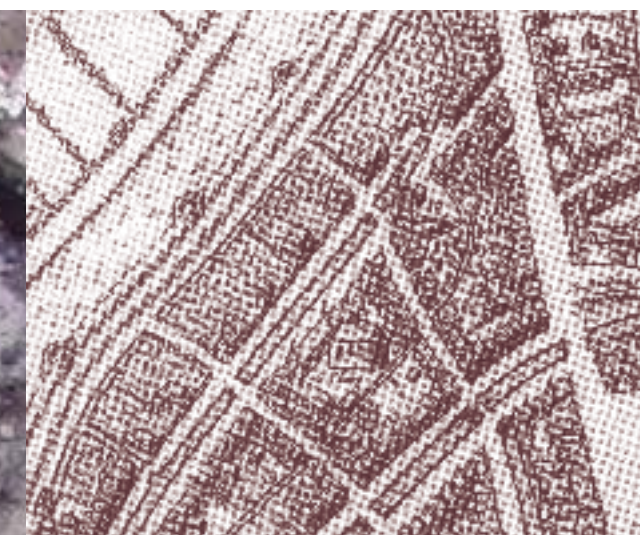
De in dit artikel beschreven dilemma's en discussies zullen wellicht nog vaak onderwerp van gesprek zijn. Met de cultuurhistorische bril op speelt de vraag: “Is het mooi of lelijk?” geen rol. Wat wel belangrijk is: “Is er recht gedaan aan de monumentale waarden?” en “Wordt het verhaal van de stad en haar kerk goed tot uitdrukking gebracht?” Dat laatste lijkt in ieder geval gelukt.

Het verhaal van het Clarissenklooster alsnog verteld?

Crowdfunding voor het verhaal van de nonnen van de Nieuwehaven

Acht jaar geleden werd aan de Nieuwehaven in Gouda, op de zogenaamde Brandweerlocatie, een prachtige archeologische vondst gedaan: de complete kapel van het 15^e eeuwse Clarissenklooster, compleet met zijaltaren en het hoofdaltaar waarin zelfs nog een deel van het houten kruis stond. Ook restanten van de overige kloostergebouwen, zoals de slaapzaal en de eetzaal, bleken in de bodem bewaard gebleven. En in het koorgedeelte van de kapel werden veertien begravingen aangetroffen.

De kapel op de stadskaart van Braun en Hogenberg (1585)

Bovenaanzicht van het koor van de kapel, met het altaar en enkele begravingen

18^e eeuwse straatje, gevonden tijdens de eerste onderzoeken op de Nieuwehaven in 2006

Fysisch antropoloog Constance van der Linde onderzoekt samen met een vrijwilliger van Golda het botmateriaal

Een van de veertien begravingen in het koor van de kapel

Schedelafwijking

Bovenaanzicht van het koor van de kapel, met het altaar en enkele begravingen

Helaas sloeg na de opgraving het noodlot toe en ging de initiatiefnemer van het project failliet. Hierdoor konden de archeologische vondsten niet uitgewerkt worden. Ze kwamen in dozen in het archeologisch depot Gouda terecht, waar ze nu nog steeds staan, zonder dat hun verhaal verteld is.

Nieuw initiatief

Recentelijk is, op initiatief van de Archeologische Vereniging Golda, nog eens gekeken naar een deel van het archeologisch materiaal van deze opgraving. Golda vindt het doodzonde dat er geen volwaardige uitwerking van dit mooie project is gekomen. Ze vonden fysisch antropoloog Constance van der Linde, van Bureau Tot op het Bot, bereid om in elk geval een drietal begravingen nader te bekijken. Op basis daarvan weten we nu iets meer over drie personen uit het 15^e eeuwse Gouda.

Drie begravingen, drie verhalen

De eerste begraving betreft een ongeveer 15-jarig meisje. Dit meisje moet op basis van haar gebit op zeer jonge leeftijd met ernstige ziekte of ondervoeding te kampen hebben gehad, mogelijk zelfs een combinatie van beide. Ze is jong overleden, maar waaraan is niet te zeggen.

Een tweede begraving, waarvan niet duidelijk is of het een jongen of meisje betreft, was eveneens jong, tussen de 13 en 15 jaar oud. Bij deze persoon zijn diverse aangeboren

afwijkingen vastgesteld, zoals een afwijking aan het voorhoofd die duidelijk zichtbaar moet zijn geweest. Daarnaast waren er ingezakte wervellichamen, wat ontstaan kan zijn door zware lichamelijke inspanning of verkeerd bewegen.

De derde en laatste onderzochte begraving betreft een man. Dat is op zichzelf al opvallend, omdat het hier een vrouwenklooster betrof, maar deze man heeft ook nog eens een voor die tijd zeer oude leeftijd bereikt: 52-61 jaar. Die leeftijd kwam niet zonder gebreken, zo blijkt uit zijn botten. Hij had last van gewrichtsvergroeiingen, tandverlies, degeneratie van de ruggenwervels, een gebroken rib en een overbelaste pols.

Crowdfunding voor een compleet verhaal

Drie fascinerende begravingen dus, waarvan we graag meer zouden willen weten. Wie waren deze drie mensen? Waarom zijn ze in de kapel begraven? Hebben ze in het klooster geleefd en zo ja, hoe zag dat leven er dan uit? En wat valt er te zeggen over de overige elf begravingen die zijn gevonden?

Al die vragen kunnen we helaas nog niet beantwoorden, maar als het aan Golda ligt komt daar binnenkort verandering in. In de tweede helft van dit jaar zal de vereniging via crowdfunding gaan proberen de benodigde financiën bij elkaar te krijgen om het project Nieuwehaven Brandweerlocatie alsnog uitgewerkt te krijgen. Op die manier kan er een mooie, publieksvriendelijke publicatie komen.

De gemeente Gouda ondersteunt dit initiatief van harte en zal zeker aan het project meewerken om te zorgen dat deze opgraving de uitwerking krijgt die het verdient. Binnenkort leest u hoe u zélf ook mee kunt helpen om het verhaal van deze bijzondere Gouwenaren alsnog verteld te krijgen!

Open Monumentendag: Van ‘Kunst en Ambacht’ naar ‘Iconen en Symbolen’

Kunst en Ambacht, dat was het thema van Open Monumentendag in 2015. Er was volop aandacht voor kunstenaars, architecten, ontwerpers, ambachten en materiaalgebruik. Samen met kunststichting Firma van Drie waren verschillende ateliers opengesteld waar kunstenaars hun werk toonden en erover vertelden.

Grote publiekstrekkers waren de Ambachtsschool en het Sint Jozefpaviljoen, allebei gelegen aan de Graaf Florisweg en tijdens Open Monumentendag nog in oude staat te bezichtigen. Beiden complexen worden momenteel herbestemd. Veel Gouwenaren namen de gelegenheid om herinneringen op te halen.

Iconen en Symbolen is het thema van de Open Monumentendag in 2016. Op 10 september aanstaande viert Open Monumentendag haar dertigste verjaardag waarbij zal worden ingezoomd op iconische monumenten. Niet alleen ornamenten maar ook monumenten zelf hebben vaak een symbolische waarde. Denk bijvoorbeeld aan een uiting of aandenken van een geloof, handel en economie, een gebeurtenis, wetenschap of van een bepaalde tijd of plaats.

In januari was er al een klein voorproefje met de Goudse Glazen van de Sint Jan als Open Monument van de Maand. Overigens, na Open Monumentendag gaan Regionale Monumentendagen het Open Monument van de Maand vervangen. In de regio's zal de landelijke Stichting Open Monumentendag extra activiteiten organiseren, waarbij het verhaal van de streek aandacht krijgt.

Op maandag 5 september start de 'monumentenweek' met de traditionele lezing over het thema, georganiseerd in samenwerking met Historische Vereniging Die Goude. Voor groep 7 en 8 wordt samen met de Brede School de Klassendag georganiseerd op vrijdag 9 september. De basisschoolleerlingen bezoeken op deze dag onder begeleiding enkele monumenten.

Voorafgaand aan Open Monumentendag verschijnt het magazine Erfgoud met lezenswaardige artikelen over Goudse iconen en symbolen.

Actuele informatie? Kijk op www.monumentenstad.nl

Nieuw riool in de Kuiperstraat: kansen voor archeologie

In eerdere nieuwsbrieven lazen we het al: nieuwe riolering zorgt voor archeologisch onderzoek. Zo is dit ook bij de aanleg van de nieuwe riolering in de Kuiperstraat het geval. In nauwe samenwerking met de aannemer, hebben de vrijwilligers van de Archeologische Vereniging Golda ook de aanleg van de riolering in de zijsteegjes in de gaten gehouden. Met vele mooie vondsten tot gevolg!

Een kijkje vanuit de Raamgracht richting het bruggenhoofd van de Barbarabrug

Kaart van de aanleg van de rioleringen, Burgersdijk (1874)

Verspreid over de Kuiperstraat zijn tien waarnemingen verricht. Bij de optekening van de 'profielen', waarin de verschillende lagen van de bodemopbouw worden opgemeten (P1 t/m P10, zie afbeelding hiernaast), zijn onder andere op verschillende niveaus straatjes aangetroffen. Met name één niveau is opvallend: dit oude straatniveau is gemaakt van kleine veldkeitjes en komen we over de gehele Kuiperstraat tegen. In de allerdiepste ophooglagen is er nog geen sprake van bestrating. Hier liggen dikke lagen mestpakketten uit de 15e en 16e eeuw, met resten van aardewerk, botmateriaal en andere etensresten die 'gewoon' op straat gegooid werden. Erg fijn voor de archeologen, want met het aardewerk kunnen de verschillende straatniveaus goed gedateerd worden.

Overzicht van de profielen

Vingerhoed en munt (uit 1578)

Nog twee bijzondere waarnemingen

Naast het overzicht van de bodemopbouw van de straat zijn er nog twee andere bijzondere waarnemingen gedaan. Op de kruising met de Raam werd een diepe put gegraven om de riolering aan te laten sluiten op het hoofdriool. Archeologisch gezien was dit een interessant punt omdat hier in de oude vulling van de Raamgracht veel vondsten gedaan zijn. Ongeveer vanaf de 14^e eeuw tot aan de demping van de gracht in 1961 zijn vele gebruiksvoorwerpen in het water verdwenen.

Ter hoogte van de Kuiperstraat lag over de Raam een brug waarvan nu het oostelijke bruggenhoofd is opgegraven. Hoewel deze Barbarabrug, die is genoemd naar de Barbaratoren, al in de 16^e eeuw genoemd wordt, dateert het bruggenhoofd waar nu het riool doorheen loopt ongeveer uit de 18^e eeuw. Mogelijk was de brug voor die tijd van hout of is het oudere bruggenhoofd afgebroken.

Ook de tweede bijzondere structuur die is opgegraven bij de vervanging van het riool dateert ongeveer uit de 18^e eeuw. Op de kruising met de Saffraanpoort werden in de Kuiperstraat de restanten van een gewelfje gevonden. Dit gewelfje vormde als het ware de overkluizing van de zijl die van noord naar zuid de Kuiperstraat kruiste, en waar aan het einde van de 19^e eeuw het eerste riool werd aangelegd.

Onderzoek van Golda

Het onderzoek van Golda heeft vooral plaatsgevonden in de steegjes die loodrecht op de Kuiperstraat staan: de Saffraanpoort en het Barbarahof. Op het moment van schrijven moet het laatste deel van het riool, van het Hof van Adriaan naar

Vishaakje met messing onderdraad

de Komijnsteeg, nog vervangen worden. In deze steegjes ligt het bestaande riool in een voormalige zijl (slootje), die al op de oudste stadsplattegronden uit de 16^e eeuw voorkomt als sloot. Omdat hier alleen de bovenzijde van het riool vervangen wordt (het nieuwe riool komt namelijk in de oude buis) was de verwachting dat er weinig archeologische sporen konden worden opgetekend. In de oude slootvulling zijn door Golda echter wel veel leuke vondsten aangetroffen, zoals bijzondere metaalvondsten en veel voorwerpen die met de Goudse pijpmakerij te maken hebben. Op de hoek van de Kuiperstraat met de Saffraanpoort was in de 20^e eeuw de pijpmakerij van Van der Want gevestigd. Omstreeks 1630 werd door Willem Stevens de eerste pijpmakerij op deze locatie gesticht. Op de kaart van Burgersdijk uit 1874 is het riool goed te zien. Dat was toen net in de zijtjes op de binnenterreinen aangelegd.

Agaatsteen

Een bijzondere vondst uit de pijpenindustrie, gevonden in het riool op het Barbarahof, is een zogenaamde agaaststeen, in een fraaie messing houder. Het houten handvat ontbreekt. Hiermee werden de kleipijpen 'gelaasd', iets wat uitsluitend door vrouwelijke 'glaasters' werd gedaan. Met de agaaststeen werd langs de leerdroge klei gewreven, waarmee de kleiplaatjes in één richting werden gericht. Nadat de pijp was gebakken ontstond een prachtige glans. De agaaststeen was het duurste gereedschap in de pijpmakerij, dus toen het in de sloot terecht kwam was dat echt een kostbaar verlies.

Restanten van een gewelfje

Agaaststeen

Hier vindt u de links naar de nieuwsbrieven

[T *nieuwsbrief 1, 09 1991*](#)

[T *nieuwsbrief 2, 04 1992*](#)

[T *nieuwsbrief 3, 10 1992*](#)

[T *nieuwsbrief 4, 05 1993*](#)

[T *nieuwsbrief 5, 10 1993*](#)

[T *nieuwsbrief 6, 06 1994*](#)

[T *nieuwsbrief 7, 12 1994*](#)

[T *nieuwsbrief 8, 04 1995*](#)

[T *nieuwsbrief 9, 10 1995*](#)

[T *nieuwsbrief 10, 04 1996*](#)

[T *nieuwsbrief 11, 10 1996*](#)

[T *nieuwsbrief 12, 04 1997*](#)

[T *nieuwsbrief 13, 10 1997*](#)

[T *nieuwsbrief 14, 06 1998*](#)

[T *nieuwsbrief 15, 01 1999*](#)

[T *nieuwsbrief 16, 05 1999*](#)

[T *nieuwsbrief 17, 10 1999*](#)

[T *nieuwsbrief 18, 05 2000*](#)

[T *nieuwsbrief 19, 11 2000*](#)

[T *nieuwsbrief 20, 11 2001*](#)

[T *nieuwsbrief 21, 07 2002*](#)

[T *nieuwsbrief 22, 11 2002*](#)

[T *nieuwsbrief 23, 11 2003*](#)

[T *nieuwsbrief 24, 06 2004*](#)

[T *nieuwsbrief 25, 03 2005*](#)

[T *nieuwsbrief 26, 11 2005*](#)

[T *nieuwsbrief 27, 02 2006*](#)

[T *nieuwsbrief 28, 12 2006*](#)

[T *nieuwsbrief 29, 06 2007*](#)

[T *nieuwsbrief 30, 11 2007*](#)

[T *nieuwsbrief 31, 06 2008*](#)

[T *nieuwsbrief 32, 11 2008*](#)

[T *nieuwsbrief 33, 06 2009*](#)

[T *nieuwsbrief 34, 12 2009*](#)

[T *nieuwsbrief 35, 06 2010*](#)

[T *nieuwsbrief 36, 11 2010*](#)

[T *nieuwsbrief 37, 06 2011*](#)

[T *nieuwsbrief 38, 12 2011*](#)

[T *nieuwsbrief 39, 06 2012*](#)

[T *nieuwsbrief 40, 12 2012*](#)

[T *nieuwsbrief 41, 05 2013*](#)

[T *nieuwsbrief 42, 12 2013*](#)

[T *nieuwsbrief 43, 06 2014*](#)

[T *nieuwsbrief 44, 12 2014*](#)

[T *nieuwsbrief 45, 05 2015*](#)

[T *nieuwsbrief 46, 11 2015*](#)

[T *nieuwsbrief 47, 05 2016*](#)

[T *nieuwsbrief 48, 05 2016*](#)

[T *nieuwsbrief 49, 05 2016*](#)